

Oleg V. HLEVNIUK, *Stalin. O nouă biografie a unui dictator, Traducere din limba engleză: Anca Simitopol, Editura Litera, București, 2017, 554 p.*

Personalitatea lui Stalin a fascinat milioane de oameni încă din timpul vieții sale. Relatările despre viața sa au balansat între mit și realitate, între abordări encomiastice și critici acerbe. Curiozitatea referitoare la viața liderului Uniunii Sovietice a depășit întotdeauna cadrul limitat al specialiștilor, extinzându-se asupra interesului publicului larg. Acest lucru se datorează și faptului că numele său este legat de un regim politic care a avut o influență decisivă asupra metamorfozelor geopoliticii în secolul al XX-lea, stalinismul.

Fără doar și poate, lista bibliografică dedicată personajului istoric amintit și a regimului politic căruia i-a dat naștere este direct proporțională cu influența pe care acestea au avut-o asupra istoriei omenirii. Specialiștii în stalinism recunosc în unanimitate imposibilitatea de a ține pasul cu numărul lucrărilor dedicate acestui subiect. Cititorii români sunt familiarizați cu lucrările dedicate lui Stalin și stalinismului. În cele aproape trei decenii care s-au scurs de la căderea regimului ceaușist au apărut numeroase lucrări dedicate acestui subiect, de la clasică lucrare a lui Roy Medvedev, *Despre Stalin și stalinism: consemnări istorice* (Humanitas, 1991), până la recent apărutul volum al lui Simon Sebag Montefiore, *Stalin: curtea țarului roșu* (Polirom, 2014). Cu toate acestea, în 2017, Editura Litera, în traducerea Ancăi Simitopol, a publicat și lucrarea lui Oleg V. Hlevniuk, *Stalin O nouă biografie a unui dictator*, apărută pentru prima dată în anul 2015, la prestigioasa editură Yale University Press.

Oleg V. Hlevniuk este istoric, cercetător principal la Arhiva de Stat a Federației Ruse și membru corespondent al Academiei Regale de Istorie. Cercetările sale anterioare s-au axat tot asupra sistemului politic sovietic, dovadă fiind lucrările *The History of the Gulag: From Collectivization to the Great Terror* (Yale University Press, 2004) și *Master of the House: Stalin and His Inner Circle* (Yale University Press, 2009).

În ciuda bibliotecilor întregi dedicate acestei tematici, cercetătorul Oleg V. Hlevniuk își asumă redactarea unei noi biografii a lui Stalin, aspect enunțat încă din titlul lucrării. Obiectivul este, fără doar și poate, unul de anvergură, iar autorul avea să îl ducă la îndeplinire în urma a 20 de ani de studiu dedicați acestui subiect. O întrebare legitimă este aceea cu privire la semnificațiile apelativului „nou”? Ce aspecte acordă noutate (și prin aceasta legitimitate academică) unei lucrări istorice? Care sunt elementele care contribuie la consolidarea „capitalului simbolic” al unui istoric?

În orice lucrare istorică care își asumă noutatea demersului întreprins izvoarele utilizate dețin un rol foarte important. Acestea trebuie să fie inedite și să vină în întâmpinarea capacității hermeneutice a autorului. Doar prin îmbinarea celor două aspecte amintite, istoricii pot deconstrui intelectual anumite stereotipuri cognitive legate de problematicile tratate. Însă, această operațiune a reliefării invalidității anumitor teorii care au precedat cercetarea istoricului nu este suficientă. Viziunile demontate trebuie înlocuite cu altele, valide din punct de vedere istoric. Pe lângă surse și capacitatea hermeneutică a autorilor, metodologia utilizată poate contribui,

de asemenea, la inovarea istoriografică. În același timp, structura lucrării poate avea un rol esențial în noutatea cercetării. Prin coroborarea aspectelor amintite, se poate considera că o lucrare istorică este, într-adevăr, nouă.

Lucrarea lui Oleg V. Hlevniuk răspunde întru totul cerințelor enunțate. Autorul a fructificat declasificarea arhivelor din Rusia, printr-o minuțioasă cercetare a materialelor arhivistice referitoare la personalitatea lui Stalin și la natura regimului politic căruia i-a dat naștere. Informațiile survenite ca urmare a analizei acestui palier bibliografic au fost în permanență comparate cu relatările memorialistice, în felul acesta fiind eliminate „numeroasele erori și invenții flagrante” (p. 17).

Întrucât autorul a identificat „două straturi interdependente ale biografiei lui Stalin: succesiunea evenimentelor din viața lui și trăsăturile cele mai frapante ale personalității și ale dictaturii sale”, inspirat de celebra păpușă rusească formată din figurine care intră una în alta, acesta a optat pentru o structură aparte a lucrării, denumită „matrioșcă textuală” (p. 18). Astfel, Stalin „O nouă biografie a unui dictator” este alcătuită din două paliere interdependente: primul dintre acestea se axează pe analiza ultimelor zile din viața lui Stalin, a personalității dictatorului ajuns la senectute, precum și a naturii regimului stalinist ajuns în faza finală a existenței sale. Cel de al doilea palier are la bază expunerea cronologică a principalelor evenimente din viața lui Stalin, de la naștere, până la decesul său. În aceste condiții, cititorilor le sunt oferite două variante de lectură: cea care urmărește ordinea paginilor sau cea care optează pentru analiza diferențiată a celor două paliere istorico-narative.

Poate una dintre cele mai des întâlnite întrebări legate de viețile oamenilor care au avut un rol decisiv în istoria umanității este aceea referitoare la stilul de viață din copilăria și adolescența acestora. Intrinsecă acestei curiozități este încercarea de a identifica anumite mărturii care să ateste predispoziția copilului/adolescentului respectiv pentru un destin mareț. În cazul marilor dictatori ai lumii aceste idei sunt augmentate de o intensă propagandă care, fără excepție, prezintă biografiile acestora drept un cursus honorum care ar fi fost îndeplinit în momentul preluării puterii totale într-un stat. Fie că discutăm despre Mussolini, Stalin, Hitler sau Nicolae Ceaușescu, istoria statelor pe care le conduceau a fost falsificată tocmai pentru a veni în întâmpinarea necesității rescrierii biografiilor dictatorilor, în sensul demonstrării unicității în istorie a fiecăruia dintre aceștia. Astfel, munca biografului unui dictator este dublată de necesitatea de a departaja mitul de realitate. Altfel spus, aceștia trebuie să realizeze o operațiune à rebours: după ce decenii de-a rândul istoria a fost falsificată, este rândul acestora să o rescrie, în sensul (re)descoperirii veridicității evenimentelor istorice.

Raportat la Stalin, răspunsul lui Oleg V. Hlevniuk este cât se poate de clar. Ioseb Djugașvili, copilul născut la 6 decembrie 1878, în orașul georgian Gori, nu anticipa în niciun fel apariția viitorului dictator. În ciuda faptului că tatăl lui Soso (numele de alint al lui Ioseb Djugașvili) era un bețiv cu „pumnii slobozi”, mama sa l-a protejat și a depus eforturi constante pentru ca fiul ei „să urce pe scara socială și să devină preot” (p. 33). Tânărul Soso se ridică la nivelul așteptărilor mamei sale și se dovedește a fi un elev model, care beneficiază și de o bursă de studiu. Încă de la

zece ani își însușește limba rusă, care era limba de predare a Școlii Teologice din Gori, făcând astfel un pas important necesar integrării în lumea rusofonă. Arhivele păstrate îl prezintă drept un talentat cititor de rugăciuni și un bun cântăreț în corul bisericii, care avea relații foarte bune cu profesorii săi (p. 35). Toate acestea îl fac pe autor să conchidă că „nu reiese de nicăieri că o copilărie grea a sădit în Ioseb Djugașvili cruzimea care a apărut în Iosif Stalin” (p. 34).

Hlevniuk identifică primele semne ale rebeliunii tânărului Djugașvili odată cu înscrierea la Seminarul Teologic din Tbilisi (septembrie 1894), pe care l-a urmat până în mai 1899, atunci când a fost exmatriculat. Pentru acesta a urmat o perioadă de ilegalitate, închisoare și exil (pp. 43-54), dintre care patru ani în Siberia (1913-1917), unde de altfel se afla în ajunul declanșării Revoluției Bolșevice, departe de cercurile puterii: „În plan personal, dar și în plan politic, viitorul arăta sumbru pentru revoluționari. Cum își imagina, în acest moment, viitorul tânărul Stalin în vârstă de 38 de ani e greu de știu. Poate că încerca să nu se gândească la el” (p. 59).

Stalin a fost considerat multă vreme drept un apropiat al lui Lenin și succesorul legitim al acestuia, fapt oficializat odată cu publicarea Istoriei Partidului Comunist (Bolșevic) al Uniunii Sovietice. Curs scurt (1938). Oleg V. Hlevniuk demonstrează faptul că contextul a fost mult mai nuanțat: spre deosebire de Lenin, Stalin era considerat un bolșevic „de dreapta”, alături de Kamenev. Astfel, nu numai că tânărul Djugașvili nu l-a anticipat niciun moment pe viitorul dictator, însă „Stalin nu a fost dintotdeauna un bolșevic radical. «Moderația» și «înclinația» lui «către dreapta» aveau să apară din nou după moartea lui Lenin, când liderii partidului au ales calea spre socialism” (p. 78).

După cum bine este cunoscut, în cele din urmă Stalin a reușit preluarea integrală a puterii, iar propaganda oficială l-a pus pe picior de egalitate cu Lenin, rolul oponentilor săi în reușita Revoluției Bolșevice fiind diminuat semnificativ. Însă această diminuare a rolului celorlați bolșevici în preluarea puterii a reprezentat doar prima etapă a radicalizării regimului stalinist. În cele din urmă, aproape toți foștii tovarăși vor fi eliminați în timpul Marii Terori, concept introdus în circuitul științific de Robert Conquest încă de la finalul anilor '60 (The Great Terror: Stalin's Purges of the 1930s, New York, 1968).

În rândul specialiștilor există unanimitate cu privire la importanța pe care a avut-o asasinarea, la 1 decembrie 1934, a șefului de partid din Leningrad, Serghei Kirov, în declanșarea proceselor spectacol de la sfârșitul anilor '30. De multe ori, această acțiune este prezentată drept o premeditare diabolică a lui Stalin, care ar fi reușit astfel îndeplinirea a două obiective necesare consolidării puterii sale: îndepărtarea unui comunist carismatic și potențial rival, precum și crearea unor complicități fictive, transformate în capete de acuzare împotriva foștilor tovarăși de drum. Oleg V. Hlevniuk recunoaște „avantajul politic evident pe care Stalin l-a obținut de pe urma asasinării lui Kirov” (p. 184), întrucât „responsabilitatea politică și morală pentru asasinare a fost pusă pe umerii foștilor lideri ai opoziției, Zinoviev și Kamenev, care au fost, de asemenea, aduși în fața tribunalului” (p. 190). Însă, în urma unei analize temeinice, acesta demonstrează că asasinatul nu a fost pus la cale de Stalin, iar „ideea că Stalin s-a aflat în spatele asasinării lui Kirov” este considerată o „teorie a conspirației” (p. 193).

Prin insert-urile analitice ale autorului, cel de al doilea palier al „matrioșkăi textuale”, axat asupra analizei ultimelor zile din viața lui Stalin se dovedește a fi esențial pentru înțelegerea modalității prin care regimul stalinist a supraviețuit aproape trei decenii. În orice regim totalitar, limbajul joacă un rol extrem de important, iar metafora capătă, în acest context, valențe criminale. Mai ales în regimurile comuniste, construcțiile lingvistice s-au metamorfozat în premise ale condamnării „dușmanilor” regimului. Astfel, natura criminalității staliniste nu poate fi înțeleasă fără descifrarea sensurilor acordate anumitor concepte. Unul dintre acestea este „lupta de clasă”. Acesta este considerat de Hlevniuk drept „principalul instrument utilizat pentru impunerea supunerii față de stat și înăbușirea individualului și a socialului. [...] În această luptă, Stalin era teoreticianul de frunte și un strateg nemilos. Lupta de clasă avea, cu siguranță, să se intensifice odată cu progresul încununat de succes al socialismului, a afirmat el. Această idee a stat la baza dictaturii lui. Ca mijloc de interpretare a realității, teoria luptei de clasă era, de asemenea, un puternic instrument propagandistic. Rezultatele politice și economice neconvingătoare, greutățile îndurate de populație și eșecurile militare puteau fi explicate toate prin uneltirile ascunse ale «dușmanilor». Ca metodă de represiune de stat a conferit Terorii dimensiunile și brutalitatea unui adevărat război. Dictatorul sovietic și-a dobândit renumele de organizator și conducător al unuia dintre cele mai puternice și mai nemiloase aparate de represiune cunoscute în istorie” (p. 28).

Metodele folosite de Stalin s-au dovedit a fi simple, dar foarte eficiente: „eliminarea oricărei potențiale amenințări din interiorul cercului apropiaților săi, supravegherea neobosită a poliției secrete, încurajarea competiției și a controlului reciproc în cadrul diverselor componente ale guvernului și mobilizarea societății împotriva presupușilor dușmani atât în plan intern, cât și în plan extern” (p. 414).

În același timp, frica inspirată supușilor a făcut posibilă intangibilitatea puterii staliniste. Spaima nu îi ocolea nici pe cei mai mari demnitari comuniști, reprezentând o constantă a istoriei stalinismului. Având drept exemplu precedentele „procese spectacole” fiecare potențat sovietic conștientiza că în orice moment îi putea veni rândul. Dintr-un apropiat al vojd-ului putea deveni un „dușman de clasă”, un trădător al „patriei socialismului”, iar pedeapsa aplicată lui trebuia să se constituie, la rândul ei, în model și motiv de spaimă pentru întreaga „clasă” conducătoare. Exemplar în acest sens este comportamentul apropiaților lui Stalin, din 2-3 martie 1953, expus magistral de către Oleg V. Hlevniuk. De la cel mai de jos, până la cel mai înalt nivel, nimeni nu îndrăznea să se apropie de dictator, în ciuda faptului că starea sănătății sale era precară. Întrucât se tem de o posibilă însănătoșire a lui Stalin, Malenkov, Beria, Hrușciiov și Bulganin se hotărâsc să acționeze împreună: „se temeau ca nu cumva să facă ceva care să stărnească mânia lui Stalin, dacă acesta își revenea” (p. 205). Scena merită redată, atât datorită comicului de situație, cât și pentru că evidențiază deruta și spaima regăsite la cel mai înalt nivel al conducerii sovietice până în ultimele zile al vieții dictatorului: „Potrivit bodyguardzilor, înainte să plece, cei patru i-au desemnat pe Malenkov și pe Beria să intre în camerele lui Stalin și să evalueze personal starea acestuia. Pentru o astfel de evaluare, era nevoie de doi oameni din motive evidente. Dacă se duceau toți patru, făceau prea mult zgomot și riscau să-l trezească pe vojd.

Și niciunul dintre ei nu voia să intre acolo singur. Așadar, Hrușciiov și Bulganin au așteptat în camera bogyguarzilor în timp ce Beria și Malenkov s-au strecurat pe furiș ca să se uite la Stalin, înspăimântați să nu-l trezească. Bodyguarzii și-au amintit un detaliu caraghios: pantofii cei noi ai lui Malenkov scârțâiau, așa că acesta și i-a scos din picioare și i-a luat sub braț. Când cei doi bărbați s-au apropiat, l-au auzit pe Stalin sforăind ușor” (pp. 205-206).

Astfel, dictatorul își putea reveni în orice moment, iar cei patru ar fi putut fi găsiți vinovați din cauza faptului că au surprins dictatorul într-un moment de slăbiciune. În acest context, chiar dacă nu mărturiseau acest lucru, toți cei patru conștientizau că decesul lui Stalin „reprezenta singura garanție că nu aveau să mai fie epurări” (p. 207). Aceasta va surveni la 5 martie 1953, marcând o nouă etapă atât în istoria Uniunii Sovietice, cât și în istoria umanității.

Într-o epocă în care în Rusia se tipăresc calendare cu chipul lui Stalin, iar stocurile se epuizează în timp record, iar ambasadorii postează pe rețele de socializare citate din spusele dictatorului, încercând să atragă atenția asupra perenității viziunii staliniste, o biografie a lui Stalin este cât se poate de actuală. Poate mai ales această zonă a Europei, în care stalinismul a reprezentat un „epitaf” pus asupra vieților a milioane de oameni, interesul pentru o astfel de lucrare ar trebui să fie ridicat. Este datoria specialistului să tragă un semnal de alarmă asupra pericolului recrudescenței admirației față de personalități al căror rol nefast în istorie este relevat de toate cercetările istorice academice.

Pe lângă inovația academică a demersului întreprins, Oleg V. Hlevniuk oferă publicului larg o narațiune istorică de certă calitate, care demonstrează, fără puțință de tăgadă, criminalitatea regimului stalinism și rolul crucial jucat de Stalin în suprimarea a zeci de milioane de vieți omenești. Cu toate acestea, întrebarea retorică prin care autorul alege să își încheie lucrarea demonstrează că „ispita” totalitarismului stalinist este departe de a-și fi găsit antidot: „Se poate oare ca Rusia, în secolul XXI, să fie în pericolul de a repeta greșelile secolului XX?” (p. 450). O astfel de dilemă depășește sfera de competență a istoricului, deschizând calea către paliere distincte ale provocărilor vremurilor pe care le trăim. Este de datoria fiecărui cetățean în parte ca atunci când o anumită temă istorică îi stârnește interesul să se îndepărteze de lectura facilă a publicațiilor pseudo-academice și să parcurgă lucrări ale autorilor al căror „capital simbolic” este recunoscut de comunitatea academică. Acesta este și cazul lui Oleg V. Hlevniuk care, prin lucrarea „Stalin O nouă biografie a unui dictator”, răspunde atât exigențelor lumii academice, cât și curiozității publicului larg cu privire la viața uneia dintre cele mai cunoscute personalități ale istoriei.

Andrei AVRAM

Petre OPRİȘ, *Licențe străine pentru produse civile și militare fabricate în România (1946-1989)*, București, Editura Militară, 2018, 296 p.

În general, se poate aprecia că istoriografia românească post-decembristă a rămas deficitară în tratarea sistematică a *evoluziei* economice naționale de-a lungul celor patru decenii și jumătate postbelice. Exceptând lucrarea academicianului